

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 58.082.115 Західноукраїнського
національного університету
46009, м. Тернопіль
вул. Львівська, 11

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Кота Тараса Борисовича

на тему «**Використання практики Європейського суду з прав людини при
прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України**»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 Право
за спеціальністю 081 Право

Ступінь актуальності обраної теми дисертаційного дослідження

Україна обрала невідворотний курс європейської інтеграції, що ставить перед нею низку завдань, зокрема розробку нових ефективних механізмів здійснення і захисту особистих немайнових та майнових прав, включаючи судові та позасудові способи захисту, удосконалення та створення додаткових гарантій їх реалізації, створення дієвої системи приватного законодавства, що базується на принципах верховенства права та примату прав людини та її основоположних свобод. Орієнтиром, безумовно, мають виступати Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а також практика Європейського суду з прав людини.

Як слушно зазначає дисертант у вступі до дисертаційного дослідження, ефективний захист прав та основоположних свобод людини буде неможливим без врахування положень Конвенції та практики ЄСПЛ, оскільки саме вони визначають зміст і стандарти реалізації прав людини, слугують орієнтиром для національних судів при тлумаченні та застосуванні норм матеріального і процесуального права, а також забезпечують узгодженість національної правозастосовної практики з європейськими стандартами.

У своєму виступі на Міжнародній конференції «Національні суди та ЄСПЛ: роль кожного, взаємодія, діалог» секретар Великої Палати Верховного Суду Сергій Погрібний зазначив: «Розгляд Великою Палатою Верховного Суду заяв про перегляд судових рішень за виключними обставинами з метою належного виконання рішень ЄСПЛ має вирішальне значення для забезпечення правовладдя в Україні та дотримання міжнародних стандартів правосуддя. Верховний Суд є судом квазіпрецедентного права, формулює правові висновки, спираючись на норму права: він звужує, розширює чи конкретизує її зміст, застосовуючи аналогію чи загальні принципи права, адаптує її зміст відповідно до умов та суспільного контексту, що змінилися. Це робить Верховний Суд ключовим гравцем в еволюції права»¹.

Враховуючи, що мають місце випадки неоднакового, фрагментарного або формального використання рішень ЄСПЛ національними судами, зростає кількість порушень прав та основоположних свобод людини, що зумовлено війною, питання якості судових рішень та ефективності захисту порушених прав є особливо важливим. З огляду на використання практики ЄСПЛ у спорах, що виникають із цивільних, сімейних, житлових та трудових відносин, окреслення типових порушень конвенційних стандартів, визначення напрямів вдосконалення національного законодавства та судової практики стає надзвичайно актуальним.

Актуальність представленої дисертації для вітчизняної приватноправової доктрини посилюється з урахуванням того, що на сьогодні майже відсутні комплексні, системні дослідження використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України. Тому праця, в якій здійснено всебічний аналіз використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України, а також сформовані теоретичні положення, висновки та пропозиції, спрямовані на розвиток доктрини права та

¹ Погрібний С. О. Виступ на Міжнародній конференції «Національні суди та ЄСПЛ: роль кожного, взаємодія, діалог». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2011108/> (дата звернення 25.06.2026 р.).

удосконалення чинного законодавства України з урахуванням практики ЄСПЛ, є гідним внеском в розвиток науки приватного права. Усе це дає підстави для висновку, що тема дисертації *є актуальною та має важливе практичне значення.*

Рівень виконання здобувачем поставленого наукового завдання

Усі структурні елементи дисертації та її основні положення є взаємоузгодженими, вони об'єднані в єдиній логічній і науково-виваженій концепції. Структура роботи видається теоретично обґрунтованою, відповідає поставленим завданням, об'єкту та предмету дослідження. За предметом дослідження обрана тема цілком відповідає проблематиці дисертаційних досліджень за спеціальністю 081 «Право» (08 «Право»). Аналіз дисертаційного дослідження дає підставу стверджувати, що мета, яку поставив перед собою здобувач – всебічний аналіз використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України, а також формування нових теоретичних положень, висновків та пропозицій, спрямованих на розвиток доктрини права та удосконалення чинного законодавства України з урахуванням практики ЄСПЛ – загалом досягнута. Поставлені завдання автором виконано повністю.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем відповідно до тем науково-дослідної роботи кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету: «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (державний реєстраційний номер – 0118U003550), «Оновлення приватного права України в умовах євроінтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер – 0122U201568).

Оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Проведений аналіз дисертаційного дослідження свідчить про наявність у дисертанта ґрунтовних навичок застосування методології наукової діяльності. Т. Б. Кіт уміло використав загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Для розкриття поняття та правової природи практики ЄСПЛ, а також для аналізу

взаємозв'язку між міжнародними стандартами захисту прав людини і національним цивільним судочинством здобувач послуговувався діалектичним методом пізнання. Застосування автором формально-логічного методу дало змогу проаналізувати зміст нормативно-правових положень, що регламентують використання практики ЄСПЛ у цивільному судочинстві України, та виявити логічні зв'язки між ними.

Дисертант вміло використав логіко-семантичний метод, що сприяло уточненню понятійно-категоріального апарату дослідження, зокрема таких категорій, як «практика ЄСПЛ», «судова практика» у контексті цивільного судочинства. Застосування системно-структурного аналізу сприяло визначенню місця та ролі практики ЄСПЛ у системі джерел цивільного процесуального права України, а також для встановлення її взаємозв'язку з нормами матеріального і процесуального цивільного законодавства.

Структурно-функціональний метод дав змогу охарактеризувати особливості використання національними судами практики ЄСПЛ у цивільному судочинстві при розгляді цивільних справ. Метод аналізу автором було використано для дослідження рішень національних судів у цивільних справах, в яких застосовувалася практика ЄСПЛ, зокрема у справах, що виникають із цивільних, сімейних, житлових та трудових відносин.

Порівняльно-правовий метод дав можливість зіставити підходи ЄСПЛ та національних судів до тлумачення й застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у цивільному судочинстві. Історико-правовий метод сприяв дослідженню змін цивільного матеріального та процесуального законодавства під впливом практики ЄСПЛ, а також еволюції підходів до її використання національними судами у цивільних справах.

Заслуговує на увагу й застосування прогностичного методу, завдяки якому автору вдалося визначити напрями подальшого розвитку національного цивільного законодавства України з урахуванням стандартів ЄСПЛ, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення практики його використання судами.

У цілому можна стверджувати, що здобувач повною мірою оволодів методологією наукової діяльності.

Ступінь новизни представлених теоретичних результатів проведеного здобувачем дослідження та їх наукової обґрунтованості

У дисертації вирішено важливе для розвитку доктрини приватного права нове наукове завдання: проведено всебічний аналіз використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України та сформовано нові теоретичні положення і пропозиції, спрямовані на розвиток доктрини права та удосконалення чинного законодавства України з урахуванням практики ЄСПЛ. На основі аналізу практики ЄСПЛ, вивчення національної правозастосовної практики та приватноправової доктрини всебічно досліджено поняття і правову природу практики Європейського суду з прав людини; правові основи використання практики Європейського суду з прав людини у цивільному судочинстві України у справах, що виникають із цивільних, сімейних, житлових, трудових відносин; охарактеризовано відповідність та коректність використання практики Європейського суду з прав людини у цивільному судочинстві; встановлено вплив практики Європейського суду з прав людини на гармонізацію матеріального та процесуального цивільного законодавства України з європейськими стандартами.

Загалом, аналіз тексту дисертації, опублікованих наукових праць за темою дисертації свідчить, що результати дисертаційного дослідження Т. Б. Кота є достовірними, а сформульовані висновки, узагальнення та пропозиції відповідають зазначеним рівням наукової новизни.

Зокрема, вперше дисертантом охарактеризовано поняття практики Європейського суду з прав людини як особливого виду судової практики, що є результатом юрисдикційної діяльності Європейського суду з прав людини щодо захисту прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, якому притаманні правозастосовна,

правоінтерпретаційна та контрольно-наглядова компоненти, а також властивість джерела права.

З позиції наукової значимості заслуговує на увагу методологічна розробка автором механізму застосування національними судами критеріїв обмеження прав особи. Здобувач переконливо доводить необхідність обов'язкового наскрізного використання триступеневого тесту (законність, легітимна мета та необхідність у демократичному суспільстві / пропорційність) під час розгляду цивільних спорів, де відбувається зіткнення приватних інтересів (наприклад, у житлових або сімейних справах). Це суттєво підвищує рівень обґрунтованості та передбачуваності судових рішень.

Значною науковою новизною відзначаються положення дисертації, присвячені матеріально-правовим аспектам застосування практики ЄСПЛ у цивільних справах, зокрема крізь призму так званих «автономних понять» (таких як «майно», «житло», «приватне життя»). Автор детально проаналізував, як еволюційне тлумачення цих категорій ЄСПЛ впливає на трансформацію вітчизняного приватноправового регулювання в контексті сучасної рекодифікації Цивільного кодексу України та гармонізації приватного права із стандартами ЄС.

Науково обґрунтованою є пропозиція дисертанта щодо оновлення ч. 2 ст. 257 Сімейного кодексу України (стор. 94-98) задля забезпечення пріоритету «найкращих інтересів дитини» у спорах щодо виховання та спілкування з бабою, дідом. Це допоможе уникнути порушень права дитини на підтримку родинних зв'язків.

Варто підтримати та схвально оцінити висновок здобувача про те, що практика ЄСПЛ діє як гнучкий, динамічний інструмент правокорекції, що дозволяє уникати процесуального формалізму в цивільному судочинстві.

Схвально сприймається теоретичний аналіз поновлення судами строків на апеляційне та касаційне оскарження у цивільних справах крізь призму принципу правової визначеності. Зокрема у роботі запропоновано розмежовувати «поважні причини» пропуску строку та «процесуальну недбалість» заявника, спираючись

на концепцію «належного урядування» ЄСПЛ. Це дозволяє збалансувати право особи на доступ до правосуддя (ст. 6 Конвенції) із принципом остаточності судових рішень у цивільному процесі.

Важливим теоретичним внеском є обґрунтування підходів до застосування рішень ЄСПЛ у випадках, коли обставини національної цивільної справи є схожими, але не тотожними обставинам справи, розглянутої ЄСПЛ. Зокрема, автор визначив межі та правила такого «аналогічного» перенесення правових позицій ЄСПЛ у площину українського цивільного судочинства. Це застерігає національні суди від «сліпого» або текстуально вирваного з контексту цитування рішень ЄСПЛ, що раніше часто призводило до викривлення суті норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Теоретичні результати дисертаційного дослідження мають високий ступінь обґрунтованості, оскільки вони підкріплені репрезентативним масивом емпіричних даних – рішеннями ЄСПЛ проти України та інших держав, а також актуальною практикою Верховного Суду. Здобувач не просто констатує теоретичні проблеми, а й формулює конкретні пропозиції для судів щодо ефективної інтеграції правових позицій ЄСПЛ у рішення суду.

Результатом комплексного дослідження використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України стали запропоновані дисертантом зміни та доповнення до Сімейного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, а також спеціального законодавства.

Загалом у рамках стислого аналізу дисертації неможливо охопити всі наукові здобутки її автора; абсолютна більшість положень новизни заслуговують на підтримку; достатньо аргументованими є низка інших наукових тез та висновків дослідження; викликають інтерес з точки зору їх новизни, наукового та практичного значення низка ідей, висловлених у дисертації, які не відображені у висновках та положеннях новизни.

У цілому зміст роботи засвідчує комплексний та системний підхід до дослідження, фахове вирішення завдань дисертації та її наукову новизну.

Положення, які винесені на захист, за змістом відповідають зазначеним у дисертації рівням наукової новизни (уперше, удосконалено, дістало подальшого розвитку), а їх науковий рівень та вся дисертація в цілому відповідає рівню дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії з наукової спеціальності, за якою робота подана до захисту.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та дотримання принципів академічної доброчесності

За своїм змістом дисертаційна робота Т. Б. Кота свідчить, що здобувач набув тих навичок та компетентностей, що визначені Стандартом вищої освіти зі спеціальності 081 Право для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти та напрямкам досліджень відповідно до освітньо-наукової програми Право.

Дисертаційна робота є завершеною науковою працею і свідчить про наявність особистого внеску здобувача у розвиток доктрини приватного права щодо використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами.

Оцінка тексту дисертаційного дослідження, а також його результатів (висновків, пропозицій та рекомендацій) дає підстави стверджувати, що дисертантом було дотримано загальновизнані стандарти та вимоги академічної доброчесності. Зокрема, було належним чином оформлено посилання на наукову літературу, аналітичні матеріали та нормативно-правові акти, дотримано вимоги законодавства про захист авторських прав. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату чи інших проявів академічної недоброчесності.

Мова та стиль викладення результатів

Дисертаційна робота написана українською мовою офіційно-діловим стилем мовлення. Дисертантом використано загальноприйняту правничу термінологію. Системний аналіз дисертаційного дослідження свідчить, що всі структурні частини дисертаційного дослідження пов'язані між собою і є логічним продовженням попередніх теоретичних висновків, узагальнень та пропозицій автора.

Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Практичне значення одержаних результатів

Зроблені висновки та пропозиції за дисертаційним дослідженням мають й практичну спрямованість та можуть бути використані в навчальному процесі, у науково-дослідній та практичній діяльності.

Повнота викладу положень дисертації в опублікованих працях

Основні наукові результати дисертації висвітлені у восьми наукових працях дисертанта, серед них чотири статті у фахових виданнях України та чотири тези у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Відтак, дисертація пройшла належну апробацію і є самостійною науковою працею, яка має завершений характер.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

Разом з тим, позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дисертаційне дослідження містить низку положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, які є дискусійними, або які доцільно додатково обґрунтувати у процесі публічного захисту роботи.

1. Як елемент наукової новизни на рівні «удосконалено» здобувач наводить перелік ознак практики ЄСПЛ, серед яких називає: тлумачить норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, створюючи стандарти лише в рамках інтерпретації міжнародного договору, не створюючи загальні норми права; прецедентний характер рішень ЄСПЛ передбачає дотримання єдиного підходу тлумачення норм Конвенції задля забезпечення єдності судової практики (стор. 18).

Детальніше ознаки практики ЄСПЛ автор наводить на стор. 42 роботи, де серед іншого зазначає, що практика ЄСПЛ тлумачить норми Конвенції, створюючи стандарти лише в рамках інтерпретації міжнародного договору, але не створює загальні норми права, тому не є судовим прецедентом в класичному розумінні; прецедентний характер рішень суду передбачає дотримання єдиного підходу тлумачення норм Конвенції задля збереження єдності судової практики.

Такий підхід видається певним чином суперечливим, оскільки, незважаючи на окремі обґрунтування на стор. 27-28, автором недостатньо аргументовано у чому ж проявляється «прецедентний характер рішень ЄСПЛ». Чи можна, зважаючи на те, що автор наголошує на інтерпретаційному характері рішень ЄСПЛ, розглядати їх як прецеденти тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

2. У підрозділі 1.2 «Правові основи використання практики Європейського суду з прав людини у цивільному судочинстві України», обґрунтовуючи п'ятирівневу систему правового регулювання використання практики ЄСПЛ у національному судочинстві (від конституційного до юрисдикційного), здобувач на стор. 50 відносить норми галузевого законодавства (зокрема ЦПК України) до четвертого (галузевого) рівня, а роз'яснення Верховного Суду (стор. 52) – до п'ятого (юрисдикційного) рівня.

Разом з тим, у науковій доктрині залишається дискусійним питання правової природи висновків Верховного Суду щодо застосування норм права. Зокрема, Сергій Погрібний наголошує, що Верховний Суд діє в парадигмі прецедентного права, адже його рішення набувають особливого статусу, наближеного до прецеденту задля забезпечення єдності та сталості судової практики. Верховний Суд формулює правові висновки, спираючись на норму права: він звужує, розширює чи конкретизує її зміст, застосовуючи аналогію чи загальні принципи права, адаптує її зміст відповідно до умов та суспільного контексту, що змінилися². Окрім того, відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ці висновки є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Тому їх віднесення суто до «юрисдикційного» (локального правозастосовного) рівня певним чином занижує їх нормативне значення.

² Погрібний С. О. Виступ на Міжнародній конференції «Національні суди та ЄСПЛ: роль кожного, взаємодія, діалог». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2011108/> (дата звернення 25.06.2026 р.).

У зв'язку з цим такий авторський підхід до виокремлення рівнів правового регулювання використання практики ЄСПЛ у національному судочинстві потребує додаткової аргументації.

3. Аналізуючи на стор. 61-67 поняття «майно» та його тлумачення у практиці ЄСПЛ (стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), автор наголошує на певних відмінностях у його розумінні в чинному Цивільному кодексі України, зазначаючи, що положення ЦК України позбавлені уніфікації і це ускладнює захист прав особи. Проте, на думку здобувача, більш якісний підхід до поняття «майно» запропоновано у проекті Цивільного кодексу України, який узгоджується з практикою ЄСПЛ (п. 4 Висновків).

Відтак, виникає питання: а чи доцільно взагалі кодифікувати автономне визначення поняття «майно»? Чи, можливо, краще залишити це на розсуд судового тлумачення? Адже тлумачення «майна» ЄСПЛ є за своєю суттю динамічним та еволюційним (охоплює легітимні очікування, договірні права тощо). Чи не призведе спроба зафіксувати це поняття у тексті національного закону (наприклад, оновленого ЦК України) до звуження підходу ЄСПЛ або ризику швидкого його застаріння?

4. У підрозділі 2.3 «Використання практики Європейського суду з прав людини у справах, що виникають із житлових відносин», автор підтримує підхід ЄСПЛ, відповідно до якого поняття «житло» в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є автономним і захищає особу, яка має сталий емоційний та реальний зв'язок із приміщенням, навіть за відсутності формального правового титулу. На думку здобувача, таке розуміння поняття «житло» забезпечує більш повний і реальний захист прав людини, узгоджуючи національне законодавство з принципами європейського правопорядку (стор. 99).

Разом з тим, такий підхід може створити гострий конфлікт інтересів. Захищаючи право на повагу до «житла» особи без титула (наприклад, колишнього члена сім'ї чи орендаря, строк договору якого закінчився),

національний суд вимушений обмежувати абсолютне за своєю природою право власності законного володільця (стаття 1 Першого протоколу). У роботі процесуальному та матеріальному механізму збалансування цих двох прав у цивільному судочинстві України приділено недостатньо уваги. Тому, хотілося б почути позицію дисертанта з цього питання.

5. У третьому розділі роботи «Розвиток національного законодавства України у відповідності до стандартів Європейського суду з прав людини» (зокрема, у підрозділі 3.1 на стор. 172), аналізуючи критерії використання практики ЄСПЛ, здобувач зазначає, що посилання на практику ЄСПЛ не є необхідним, якщо спір урегульовано національним законом достатньо чітко і цей закон узгоджується з положеннями Конвенції. Таке цитування рішень ЄСПЛ, на його думку, може бути зайвим і лише ускладнюватиме текст рішення.

Таке твердження є досить дискусійним з огляду на засади верховенства права та статтю 2 Цивільного процесуального кодексу України. Навіть якщо національний закон є чітким, застосування практики ЄСПЛ виконує не лише функцію «заповнення прогалін», а й превентивну, інтерпретаційну та легітимізуючу функції для судового рішення. Обмеження обов'язку суду посилатися на практику ЄСПЛ лише у разі «нечіткості національного закону» може стати стимулом для повернення судів нижчих інстанцій до позитивістського та формального правосуддя. Відтак, вказана позиція здобувача потребує додаткових аргументів під час дискусії на захисті.

Проте, висловлені зауваження не торкаються концептуальних положень дисертаційного дослідження, у своїй більшості стосуються дискусійних проблем, не применшують належного рівня рецензованого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та на її наукову і практичну цінність.

Висновок

Дисертація є цілісною, завершеною за змістом, самостійною науковою працею, що містить теоретично обґрунтовані новітні наукові результати, які у своїй сукупності розв'язують важливу для цивілістики наукову проблему

вдосконалення правового регулювання та підвищення ефективності застосування практики Європейського суду з прав людини у національному цивільному судочинстві. Результати дослідження мають конкретне практичне значення: можуть бути використані у навчальному процесі у вищій школі при викладанні курсів цивільного права та сімейного права, трудового права, цивільного процесу, а також практики Європейського суду з прав людини; як основа для подальшого дослідження правового регулювання використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами тощо.

Дисертаційне дослідження Кота Тараса Борисовича на тему «Використання практики Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України», подана на здобуття ступеня доктора філософії, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40, а його автор – *Кот Тарас Борисович* – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право зі спеціальності 081 Право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

завідувач відділу приватноправових досліджень

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

Марина ВЕЛИКАНОВА

